

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt / Volume 10 Sayı / Issue 24 Nisan / April 2021
Samsun-Türkiye / Turkey

ISSN: 2147- 5490
www.dedekorkutdersisi.com

DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut359>

Araştırma Makalesi / Resarch Article

Cengiz Aytmatov'un Birinci Mugalim Adlı Eserine Özgusal Bir Yaklaşım Denemesi¹

An Essay in Realia Approach The First Teacher Work of Cengiz Aytmatov

Öz

Latince *realia* 'somut' terimine dayanan ve 1950'lerden bu yana, milli özelliklerin görülebilir somut öğeleri olarak bahsedilen 'özolgu' kavramı; bir millete ait olup, diğer milletlerde bulunmayan, tarihsel, kültürel ve yaşam tarzına özgü nesne, kavram ve olguları ifade etmektedir. 1970'li yıllarda özolgu sözlükleri yazılmaya başlanmış ve çeviribilim alanında da 'özolgu' kavramı dikkati çekmiştir. Özolgu terimi edebiyatta barbarizm, lokalizm, etnografizm, etno kültürel sözcük, ülkebilimsel sözcük, boşluk vb. kelimelerle karşılanmaktadır. Çok sayıda tasnif ve alt başlığın yer aldığı özolgularla ve Sovyetizmle ilgili Kırgız edebiyatı alanında yapılan herhangi bir çalışmaya (Manas Ansiklopedisi üzerine yaptığım çalışma dışında) rastlanmamıştır. Çalışma, S. Vlahov ve S. Florin'in tasnifindeki 'millî özolgular' ile Vereşçagin ve Kostomarov'un tasnifindeki 'Sovyetizm' alt başlıkları çerçevesinde incelenmiştir. Çalışmanın, Kırgız Türkçesinde özolgusal sözlüklerin oluşturulması ve Cengiz Aytmatov'un eserlerinin kültürelbilimsel özelliklerini ortaya çıkarmak için bir temel oluşturacağı düşüncesindedir. Dünyanın en önemli yazarlarından biri olan Cengiz Aytmatov'un *Birinci Mugalim* adlı eserindeki bazı 'millî özolgular' ve 'sovyetizm'leri tespit edeceğimiz çalışmanın giriş bölümünde 'özolgu' kavramı üzerinde durulmuştur. Çalışmada, eserdeki millî özolgulara ilişkin yaptığımız: 1. *Geleneğe İlişkin Özolgusal İfadeler (Tarihî Sözcükler)*, 2. *Halk İnanışlarına İlişkin Özolgusal İfadeler*, 3. *Gündelik yaşama yönelik özolgular* ve 4. *Sovyetizm* olmak üzere dört maddelik tasnif altında özolgu ifadeleri sıralanmıştır. Sonuç ve öneriler bölümünde, çalışmada elde edilen bulgulardan yola çıkılarak değerlendirmelerde bulunulmuş ve öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: cengiz aytmatov, birinci mugalim, kırgız kültürü, kültürcübilim, özolgu.

Abstract

The concept of 'realia', based on the Latin term 'concrete' and mentioned since 1950 as visible concrete elements of national characteristics; It refers to objects, concepts and facts that belong to one nation and are not found in other nations, specific to historical, cultural and lifestyle. In the 1970s, self-glossary dictionaries were started to be written and the concept of 'self-fiction' attracted attention in the field of translation. The term "Özolgu" is used in literature such as barbarism, localism, ethnography, ethno cultural word, national science word, space, etc. are met with words. No studies on Kyrgyz field related to realia and Sovietism with many classifications and subtitles have been found. The study was analyzed within the framework of "national epologies" in the classification of S. Vlahov and S. Florin and "Sovietisms" in the classification of Vereşçagin and Kostomarov. We think that the study will provide a basis for the creation of realia dictionaries in Kyrgyz Turkish and to reveal the cultural linguistic features of Cengiz Aytmatov's works. In the introduction section of the study, in which we will identify some "national epochs" and "sovietism" in Cengiz Aytmatov's *Birinci Mugalim*, one of the biggest writers in the world, the concept of "self-concept" was emphasized. In the study, what we do about the national epochs in the work is: 1. Self-Emotional Expressions Regarding Tradition (Historical Words), 2. Self-Emotional Expressions Regarding Public Beliefs, 3. Self-Fact Phrase Expressions (Everyday life-oriented epochs) and 4. Sovietism under the classification. expressions are listed.

Keywords: cengiz aytmatov. first teacher. kvrvz culture. cultural science. realia.

Cüneyt AKIN*

Afyon Kocatepe Üniversitesi

Makale Geçmiş / Article History

Geliş Tarihi: 22.07.2020
Kabul Tarihi: 15.08.2020
E-yayın Tarihi: 15.04.2021

Sorumlu Yazar / Corresponding Author

* Prof. Dr.
Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Bölümü, Afyon-Türkiye.
Elmek: cuneyt.akin@hotmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000000262307222>

¹ 13-16 Kasım 2017 tarihinde YTSAM tarafından Ankara'da düzenlenen "Türk Dili Konuşan Ülkeler Kurultayı"nda sunulan bildirilerin gözden geçirilerek makaleye dönüştürülmüş biçimi, Türk Dili Özel Sayısı II içerisinde "Cengiz Aytmatov'un Birinci Mugalim Adlı Eserinde Kırgız Kültürüne Ait Özolgular" adıyla basılmıştır. Ancak, söz konusu çalışma, "Cengiz Aytmatov'un Birinci Mugalim Adlı Eserine Özgusal Bir Yaklaşım Denemesi" adıyla, bildiri şekli makale olarak yayınlanan çalışmadan daha geniş ve detaylı bir şekilde ele alınmak suretiyle düzenlenmiştir.

Giriş

Türkçede kültürdilbilim teorilerine bağlı olarak henüz kültür değişmezleri (kalıcı ve sabit konseptler, anahtar konseptler), karşılığı olmayan dil birimleri, mitolojik dil birimleri (dile yansımış olan ilk örnekleri (arketip), söylenceleri (mit), adetleri ve inançları, ritüelleri ve gelenekleri), eğretilenmeler, metaforlar, dil imgelerini, sembolleri, kalıplaşmış sözleri, özolgular, anıştırmalar (söz, olay, metin, isim) vd. konu alan sözlükler hazırlanmış değildir (Boz 2016: 24). Bu nedenle, özolgu çalışmaları ve sözlüklerinin yapılması, özellikle kültürdilbilim çalışmalarına katkı sağlayacaktır.

'özlgu' terimi, Latince *realis* 'somut' terimine dayanan bir sıfattır. Anlam olarak 'yaşam' kavramıyla çok yakından bağlantılı ve 'nesne, eşya' anlamlarını karşılayan bir kelimedir. Özlgu bir millete ait olup, diğer milletlerde bulunmayan tarihsel, kültürel ve yaşam tarzına özgü nesne, kavram ve olguları ifade etmektedir. Özlgu (*realia*) terimi, nesne, kavram, olgu belirten bir terim olmakla birlikte, deyim, atasözü, kalıplaşmış söz biçimindeki söz öbekleri olarak da tanımlanır (Moyisenko 2014, s. 89).

Özlgu terimini Türkçeye kazandıran Olena Kozan, özlgu kavramı için "özsözcük" ve "budunsözcük" vb. terimlerini üretmiş, sonrasında bu kavramları uygun görmeyerek, "özlgu" terimini ortaya koymuştur. Dünyada özellikle Rusça, ayrıca İngilizce ve Almanca kaynaklarda özlgu konusuyla ilgili geniş bir literatür olmasına karşın Türkçede neredeyse hiçbir çalışma yoktur. Özlgu kavramı, çeviribilimden başka özellikle bilişsel dilbilim ve kültürdilbilim alanlarında da konu edilmektedir. Ancak her alanda bu kavramın tanımı ve tasnifi değişiklik göstermekte ve dolayısıyla incelemelerde farklı yöntemler ortaya çıkmaktadır. Özlgu ifadeleri üzerine dünyada yapılan çalışmalara baktığımızda; 1950'li yıllarda söz edilmeye başlanan özlgu kavramının, 1970'li yıllarda özlgu sözlükleri yazılmasıyla uygulama alanına çıktığını ve özellikle çeviribilim alanında dikkati çeken bir kavram olduğunu görmekteyiz. Bu konuda en önemli çalışma ise, S. Vlahov ve S. Florin tarafından hazırlanan; *Neperevodimoye v Perevode "The Untranslatable in Translation (Çeviride Çevirilemeyen)"* (1980) adlı eserdir. (Boz 2015: 292).

Özlgu üzerine çok sayıda çalışması olan Rus araştırmacılar birtakım tasnifler yapmışlardır. Tasnifleri değerlendirdiğimizde, Vereşçagin ve Kostomarov'un yaptıkları tasnifte Sovyetizm'lerin yer alması ve nötr olarak görünen özlglara (Başka dillerde karşılığı olup, Rusların bilincinde çağrışım uyandıran edebî, sanatsal, estetik ve duygusal ifadeler) bir başlık açması, diğer tasniflerden ayrılan özelliklerdir. Yermagambetova'nın tasnifi, Kazak Türkçesine özel bir uygulama olmuş; toplumsal ve tarihî, coğrafi, etnoğrafik ve yaşama yönelik özlglar olarak ana başlıklar altında toplanmıştır. Vlahov ve Florin'e göre ise, nesneye ve yere göre ve tek bir dil düzleminde olmak üzere üç başlık altında yapılan tasnif, kültüre ait öğeleri, millî, yerel ve mikro yerel olmak üzere üç alt başlık altında değerlendirmiştir (Moyisenko 2014, s. 90-97).

Kuramsal Çerçeve

Çalışmadaki kuramsal çerçeve, Cengiz Aytmatov'un 'Birinçi Mugalim' adlı eserindeki özlgu ifadelerini, içinde Sovyetizm başlığının da yer aldığı Vereşçagin-Kostomarov'un sınıflandırmaları çerçevesinde, Vlahov-Florin'in millî özlglara yer verdiği tasnifleri ve Yermagambetova'nın yaptığı sınıflandırmadan istifade edilerek: 1. *Geleneğe İlişkin Özlgusal İfadeler (Tarihî Sözcükler)*, 2. *Halk İnanışlarına İlişkin Özlgusal*

Cengiz Aytmatov'un Birinci Mugalim Adlı Eserine Özlüğüsel Bir Yaklaşım Denemesi

ifadeler, 3. Gündelik yaşama yönelik özlüğülar ve 4. Sovyetizmler başlıkları çerçevesinde inceleme yapılacaktır. (bk. Boz 2015, s.291-299).

Yöntem

Çalışmada, Kırgız Türkçesi sözlükleri kullanılarak, Cengiz Aytmatov'un 'Birinci Mugalim' adlı eserindeki özlüğülar incelenecektir. Kuramsal çerçevesi yukarıda çizilen inceleme, ilgili eserdeki bütün kelimeler baştan sona taranmak suretiyle tespit edilen sözcüklerden oluşacaktır. Bu sözcükler, söz konusu tasnifler çerçevesinde ele alınarak incelenecektir. Madde başlarında özlüğüsal sözcüklerin kökeni, eserde kullanım sıklığı (parantez içinde), sözcük türü, bağlamsal anlamı ve sözlükte kaçınıcı anlamda kullanıldığı bilgileri verilmiştir.

Bulgular

İncelemenin bulguları, Cengiz Aytmatov'un söz dağarcığındaki ve özelde "Birinci Mugalim (İlk Öğretmen)" adlı eserinde yer alan kültürel unsurları, kullandığı özlüğüları ortaya koymuş ve yapılacak kültürdilbilimsel çalışmalara ilişkin veriler sunmuştur.

Millî Özlüğülar

Millî özlüğülar, bir millete ait olup, başka milletlerde görülmeyen kültür unsurlarını içermektedir. Söz konusu ülkenin dışında, yabancı bir unsur olarak görülen şeyleri ifade eden bu kavram, bir millete ait olmayı gerektirdiği için, özlüğü teriminin tanımıyla örtüşmekte ve özlüğülar içerisinde en yüksek sıklıkta karşımıza çıkan özlüğü unsurları olmaktadır.

Tarihî kaynaklara bakıldığında Kırgızlar, kadim Türk topluluklarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Çok yakın zamana kadar geleneksel yaşamını sürdürmüş, göçer hayatını bırakmayarak, bir Türk topluluğu olarak kendine özgü unsurları bünyesinde barındırmaya devam etmiştir. 1924 yılına kadar kendi yazıları bulunmayan Kırgızlar, çok uzun bir dönem sözlü geleneğe dayalı bir edebiyat oluşturmuşlar, Manas Destanı gibi, dünyanın en büyük sözlü edebiyat eserini bin yıllık bir gelenek içerisinde meydana getirmişlerdir. Tarih boyunca devletler kuran Kırgızlar, başka Türk ve yabancı yönetimlerin çatısı altında yaşamış, yazılı dönemlerinde Sovyetler Birliği yönetiminde bulunarak, Sovyet ideolojisi ve kültürü etkisinde kalmışlardır. Bütün bunlar bir araya getirildiğinde, kültürdilbilimin inceleme alanında yer alan özlüğülara dair çok sayıda unsurun eserlerine yansması söz konusu olmuştur.

Cengiz Aytmatov Türk ve dünya edebiyatının en önemli yazarlarından biri olarak, yaşadığı hayatın içerisinde son derece özel dönemlere tanıklık etmiş ve bu dönemlerin söz varlığı ve terminolojisini de eserlerine yansıtmıştır. Konar-göçer kültürün son döneminde yaşamış olan yazar, özgün Kırgız kültürünün bizzat tanığı olmuş, babaannesinden dinlediği destan, efsane ve masallarla büyümüştür. Sovyet döneminde altmış yıldan fazla yaşamış olan yazar, söz konusu dönemdeki Sovyet rejiminin felakete uğrattığı ve zulmettiği kişilerden olmuş, çocukluğu bir facia atmosferinde geçmiş ve II. Dünya Savaşı yıllarındaki bütün acılara şahit olmuştur.

Çalışmada, Cengiz Aytmatov'un "Birinci Mugalim" (İlk Öğretmen) adlı eserinde yer alan sözcükler, bilgisayar tabanlı bir program olan ve TÜBİTAK projesiyle kullanıma sunulan Kendi Kendine Derlem Programı (kkd.mersin.edu.tr) kullanılmak suretiyle,

eserdeki bağlamsal anlamları, eşdizimleri, türleri, köken bilgileri, tek ya da çok anlamlılıkları ve sözcük sıklıkları ortaya konularak, sözlük şekliyle (formatıyla) sunulmuştur.

Bağlamsal söz varlığının anlamlandırılmasında kullanılan temel sözlük, Prof. Dr. Ekrem Arıkoğlu başkanlığında, Öğr. Gör. Dr. Cıldız Alimova, Öğr. Gör. Rahat Askarova, Dr. Bilge Kağan Selçuk ve Doç. Dr. Bakıt Şarşembayev adlı bilimadamları tarafından hazırlanan 74 bin madde başı ile bugünkü Kırgızca madde başlı sözlükler arasında en geniş kapsama sahip olan (online) sözlüktür.

1. Geleneğe İlişkin Özolgusal İfadeler (Tarihî Sözcükler)

Abışka

Tr. *İsim* (2), 1. Yaşlı adam, ihtiyar.

Murunku okuuçulardan kelgen kuttuktoo telegrammalar katardan katarga ötüp, kimdir biröö söz arasında Oy, munu Düüşön abışka alıp keldibi? dep surap kaldı.

Timgoy emese kete bersin, oturğandardın içinen biröö caktırbağanday kolun şilteidi, al abışkanın oturar ceri başka.

Aksakal

Tr. *İsim* (1) 1. Aksakal, bilge kişi, duayen.

Anan sen kaydan cüriüp moldo bolduñ? Düüşön artına kayrıla salıp, coop berdi Men moldo emesmin, aksakal. Düüşön degen aksakaldı taamıçu beleñiz?

Aksarbaşıl

Tr. *Ünlem* (2), 1. Kazadan kurtulduğu için kurban adamaya verilen ad (Ayrıca, Kurbanın olayım! kurban sana! anlamında ünlem).

Ayazduu bubakka aralaşıp, betinde kanı cok, kupkuu Düüşön entigip kelip, kaalgaga cölönüp turup kalganda, közüm karañgılap Aksarbaşıl, aksarbaşıl! Sen beleñ, katıgün! Aylanayın baabedin! degen çalkempirdin ündörün ele ugup kaldım.

Apendi

Yun. *Zarf* (1), 1. Nasrettin Hoca.

Düüşöndü ançeyin bir kılarga işi cok apendidey körüşüp, çıdasañ okut, bolboso tim koy degendey, at keçken cerge köpürö salıp körbögön nemeler özdörünö keregi cok bolgon soñ, bizdin cayıbzadı köñülünö da ilişeptir.

Belçe

Tr. *İsim* (1), Tahıl saklamak için yeri kazarak yapılan çukur bağlamında (OKS'de anlamı tespit edilemedi).

Bul kız sizge keregi cok bolso, keñeş ökümatına kerek! Coop berip kalıp cürböñüz! Oy, sen kayaktağı çoñ eleñ? Bağıp cürgön kızımdı men bilembi, ce ceriñden oop tentip kelgen sen bilesiñbi? Bul iştin ayağı emne bolup bütörün kuday bilsin, tek uşul uçurda orodon belçesinen bolup akem çıga kaldı.

Çal

Krg. (2), I. İhtiyar, yaşlı adam.

Cengiz Aytmatov'un Birinci Mugalim Adlı Eserine Özgusal Bir Yaklaşım Denemesi

Çal kaytakayta kürskürs cötölüp, kelme keltirgendey alda emnelerdi içinen şıbrap, kudaylap catti.

Çal-kempir

Tr. Far. İsim (1), 1. Yaşlı karı-koca.

Ayazduu bubakka aralaşıp, betinde kanı çok, kupkuu Düyşön entigip kelip, kaalgaga cölönüp turup kalganda, közüm karañgılap Aksarbaşıl, aksarbaşıl! Sen beleñ, katıgün! Aylanayın baabedin! degen **çalkempirdin** ündörün ele ugup kaldım.

Ece

Tr. İsim (7), 2. Abla, büyük kız kardeş gibi saygı ve sevgi gösterilen kız veya kadın. Eski Türkçe 'eçi'

Men bul kişinin cönököylügünö, adamgerçiligine içim cılıp, bir künü caşırbay ele öziñö ayttım **Ece**, ayıl cakka barıp, elcurt menen coluguşup kelseñiz kanter ele? Sizdi sırtıñızdan baarı ele bilip sıymıktanışat eken, birok köpçülügü taanıbayt.

Kempir

Far. 1) İsim (5), 1. Yaşlı kadın, kocakarı
Bordon çakırıp çatışat go! dedi şıbrap **kempir**.

Kolturmaçta-

Tr. Fiil (1), 1. Çocukların düşmemesi için eyerin iki tarafına ağaç koymak.

Özübüzdün boyubuz menen teñ bolgon, tezek tolo **kolturmaçtap** tañılğan çoñ ala kaptardı kötörüp, biz uşul cerge dem almakka otura kalganda, üstübaşı ılay bolup, ceñderin türünüp alğan Düyşön tamdan çıga keldi da, bizdi körüp, betinin terin aarçıy cilmaya küldü İi, kızdar, kelgile.

Sokbilek

Tr. İsim (2), 2. Eski söz, 'Han ve Vezir' oyununda yumruk atarak verilen ceza.

Zılday oor **sokbilekti** entigip öydö kötörgöndö, ulam közümdün kıyuusun salıp, Düyşöndör caktı karap cattım.

2. Halk İnanışlarına İlişkin Özgusal İfadeler

Baabedin

Far. Ar. İsim (2), 1. Bahaeddin Nakşibendî Hazretlerini temsilen, O'na hürmeten, O'nun yüzü suyu hürmetine bir yalvarma ifadesi. Ağız dualı kişilerin, özellikle yaşlıların, verilmiş sadakam, Allah'ın lütfu anlamındaki sevgi ifadesi.

Ayazduu bubakka aralaşıp, betinde kanı çok, kupkuu Düyşön entigip kelip, kaalgaga cölönüp turup kalganda, közüm karañgılap Aksarbaşıl, aksarbaşıl! Sen beleñ, katıgün! Aylanayın **baabedin**! degen **çalkempirdin** ündörün ele ugup kaldım.

Bakşı

Tr. İsim (1), 1. Okuyup üfleyerek şifa vermeye çalışan kişi, Şaman.

Birde tgaa kalıp, opurulaopurula sokkon şamal, dem okugan **bakşıday**, ısıp çıkan betime kar kaçıp, aptıktırdı.

3. Gündelik Yaşama yönelik özlügular

Beşmant

Tr. İsim (1), 1. Dize kadar uzanan üst giyim, kaftan.

*Adır üstündö kılkdagan küñ ireñi öçkön küzgü çiylerdin sıyda kökülünö calın oynotup, boz topurak cerdi kızılur tüskö boyop, biröögö kiçinekey bir cakşılık kılğanımdan dikildegan cürögümdö, kañçalık kubanıç bar ekenin bilgende, menin tıtık **beşmantımdın** kümüş topçularına çağılışa, cüzümdön, mañdayımdan erkeletip balkıgan nur tögüp catti.*

Çokoy

Çin. İsim (1), 2. Keçe çizme. Tek parça deriden dikilen bir çeşit ayakkabı. Ayak sarmaya yarayan işlenmiş deri parçası.

*Cete keler, atkölük aman bolso, dedi narı caktan küügüm carıktı şıkaalap, kiyiz **çokoy** üyriüp oturgan Kartañbay.*

Çöyçök

Tr. İsim (2), 1. Ağaçtan yapılan kâse, çanak. Çocuklara has küçük çanak.

*Al **çöyçöktün** çetinoozuna tiygizdi da, kayra orduna koydu.*

Dañkan

Tr. İsim (1), I. 1. At koştuğunda toynağıyla çıkardığı toprak, kar parçası veya taş:

*Anda ekinçisi temine berip Atañdın körü, ayal bolso tokoldukka ala turgan eken go! dep tuyaktın astınan **dañkan** taştap, katkırgan boydon ketişer ele.*

Kulun

Tr. İsim (1), 1. Kulun, altı aya kadarki at yavrusu.

*Kış küürödö tuup kalgan beeler **kulundarı** menen uşunda bağılıp turgan.*

Kunan

İsim (1), 1. İki üç yaşına basan erkek at.

*Kokus bir mal izdep kalganda oy, balança, menin toru **kunanımdı** kördüñbü?? dese, anda berkisi toktoy kalıp, tee cogoru Düyşöndün mektebinde cılkı cüröt, oşol caktan çalıp kör? dep, bastırıp kete berçü.*

Meş

Rus. İsim (3), 2. Ocak, ısı vererek üzerine veya içine konulan maddeleri ısıtan, pişiren, kaynatan, eriten araç veya alet. Sovyetlerde kullanılan bir elektrikli ocak şekli. *Azır ele bir burçuna **meş** öñdüü bir nerse kurup büttüm.*

Moldo

Ar. İsim (3), 4. Okuryazar.

*Anan sen kaydan cürüüp **moldo** bolduñ? Düyşön artına kayrıla salıp, coop berdi Men **moldo** emesmin, aksakal.*

Tebetey

Tr. İsim (2), 1. Erkek için tilki, kunduz vb. derisinden yapılan başlık. Kışın giyilen bir çeşit kalpak.

*Özgöçö kıştoodogu malduular tegirmenge un saldırganı kelgende, cayma kaptardı astılarına salıp alıp, çoñ sarı ton, tülkü **tebetey** kiyip, kuyruğu çort tüyülgön semiz attardı*

Cengiz Aytmatov'un Birinci Mugalim Adlı Eserine Özolgusal Bir Yaklaşım Denemesi

alçañdata, içken bozosun kart kekirip E, botom, bul birin kötörüp, birin arkalap balapan eerçitken kürptöy bolgon neme kim özü? dep, kamçısın türtö ötör ele.

Talpak

Tr. *İsim* (2), 1. Post, tüylü hayvan derisinden oturmak için yapılan minder. Yün veya pamuk atarken sergi vazifesini gören, kurutulmuş tay derisi.

İt cetim, kök cetim, tomayak! Börü balası it bolboyt eldin baldarı üygö taşısa, sen üydön taşıysıñ! Ekinçi oşol cakka basıp kör şıyragıñdı taşka çağıp, talpagıñdı sıyrıp, tuz kuyam! Mektepçilin munun?

4. Sovyetizmler

Administrativdik

Rus. Tr. *Sıfat* (1), 1. İdarî işler, idarî yapılanma şekli, yönetimle ilgili (Sovyet döneminin bir terimi).

Canımdan artık bir volus volost uezdin bir bölüğü bolup esepitelgen eskiçe administrativdik territoriyalık bölünüş, azırkıça rayon.

Akademiya

Rus.(Sov.)>Krg. 1) *İsim* (1), 1. Sovyet döneminde bilimler akademisi.

Univörsitetde kafedra başcısı bolup, filosofiyadan lektişiya okup, akademiya iştep, anan ar kaday koomçuluk işteri menen çet ölkölörgö barıp kelip turgan ayıltaş ecenin çay oturup, çay suraşuuga çaması kelbey cürdü, birok ar bir colukkan sayın, meyli cıynalıştta, meyli kokus köçödö kezdeşe kalganda, bizdin ayıldın calpı amançılığın surap, menin çığarmaçılığım cönüñdö kışkaça bolso da pikirin aytpay koyçu emes.

Akademik

Rus.>Krg. 1) *İsim* (5), 1. Akademisyen (Sovyet dönemindeki adlandırma).

Şaardan çakırılğandardan emi akademik Sulaymanovanı kelet dep kütüşiüp çatışkan eken.

Aktar

Tr. (Sov.) *İsim* (1), 4. Aklar, Sovyetlere karşı olup, Çarlık rejimini savunanlar.

Düyşön atası menen koşo temir coldo iştep cürüp, Mihail Semenoviç degen kariya mugalimdin kolunda eki kış okup cürgönün, askerge bargandagısın aktar menen soğuşkandagısın kızığıp ugar elek.

Aktiv

Rus. (Sov.)>Krg. *İsim* (1), Sovyet döneminde köyün gayretli, becerikli ve aktif kişilerine verilen ad.

Okuuçuların şaansököttüü oyundarınan kiyin, keçke cuuk biz bir top mugalimder, ayl aktivderi bolup mekteptin direktorunun üyüñdö konokto bolduk.

Brigad

Rus. (Sov.) *İsim* (1), 1. Takım, işçi takımı (Sovyetler Birliği döneminin askeri terimi).

Anın üyü suunun arki mañdayında ekinçi **brigaddın** köçösündö.

Keñeş ökmöt

Tr. *İsim* (5), 3. Kurul, konsey, asamble, Sovyet Hükümeti: Eserde kengeş ökmötü ile birlikte üç yerde kullanılmıştır. Sovyet hükümeti anlamı taşır. Kengeş, Sovyet dönemindeki hükümet biçiminin adıdır. Ayrıca, Kırgız Türkçesinde *meclis* anlamı da vardır.

Şinelinin ilgiçterin cula bere cazdap, Düüşön töş çöntögünün içinen tört büktölgön kagaztsı suurup çıktı da, anı koluna körsötö karmay kıykırdı Silerge cer, suu bölüp bergen keñeş ökmötünün bala okutsun dep möörün baskan uşul kagazına karşı çıgasıñar bı?

Kızıl

Tr. *Sıfat* (3), 1. Kızıl, al, kırmızı (Sovyetlerin sembolü olan renk).

Cıynalıştın ayağında pionerler anın moyynuna kızıl cagoo tagıp, gül berip, cañı mekteptin arda kitebine anın ısmun birden bir birinçi cazıştı.

Kolhoz

Rus. *İsim* (7), 1. Kolhoz, kooperatif vazifesinin yanında, Sovyetler Birliğinin önemli bir alt organıdır.

Eki cıldan beri bizdin kolhoz öz küçü menen cañı mektep kurup catkan bolcu.

Kolhozçu

Rus. *İsim* (1), 1. Kolhozcu, kolhoz üyesi.

Ooba, tak uşul katardağı kolhozçu, azırkı ubakıtta poçtoçu bolup cürgön kişinin atınan. Siz dağı menin uşul sunuşumdu koldosoñuz eken dep suranam.

Komsomol

Rus. *İsim* (5), 1. Sovyetler Birliğinde kurulan gençler teşkilatı.

Keçee uruyattan2 kiyin, tiği döbödö bir caman tam bolor ele, Düüşön komsomol boldum dep oşogo mektep açıp, bala okutkan.

Murap

Far. *İsim* (1), 1. Saka, sulama işlerinde suyu paylaştran kimse.

Men ayıl da cürgön kezde Düüşön kolhoz dun murabı bolup, kancıgasına çoñ ketmendi baylanıp alıp, şatekten çıgıp kalgan özündöy kalcağan ceerdeni minip, bizdin köçödön keede bastırıp öto turgan.

Partiya

Rus.>Krg. *İsim* (2), I. 1. Parti, ortak düşünce ve görüşteki kişilerin oluşturdukları siyasal topluluk, fırka: Sovyet Dönemi özelinde Komünist Parti.

Men anda barıp, partiyaga ötüügö arız berem.

Pioner

Rus.>Krg. *İsim* (1), 2. Piyoner, eski komünist toplumlarda orta okul öğrencilerine verilen komünist partiye özgü unvan.

Cengiz Aytmatov'un Birinci Mugalim Adlı Eserine Özlügsal Bir Yaklaşım Denemesi

Cıynalıştın ayagında pionerler anın moynuna kızıl cagoo tagıp, gül berip, cañı mekteptin ardad kitebine anın ismin birden bir birinci cazıştı.

Prezidium

Rus.>Krg. *İsim (1)*, 1. Sovyetler döneminde, seçilmiş yürütme organı üyelerinin genel adı.

Altınay Sulaymanova mundaydı kütpögön boluu kerek, süyüngönünön emne kılarnı bilbey, elge kol kuuşura iyilip cürüp oturup, zaldağı prezidiumdan orun aldı

Rayon

Rus. *İsim (1)*, 1. Sovyet döneminde, bölge karşılığında kullanılan, özelde ilçe anlamında gelen kelime.

Canımdan artık bir volus volost uezddin bir bölüğü bolup eseptelgen eskiçe administrativdikterritoriyalık bölünüş, azırkıça rayon.

Soldat

Rus.>Krg. *İsim (1)*, 1. Asker, er:

A degende anı asker başçılıkta cürüp emi aylga çoñ bolup keliptir deşti, kiyin turup cok, kokuy, bul bayağı ele temir colgo tentip ketken Taştanbektin uulu Düüşön degen eken, ökümot anı soldattan boşotup, mugalim kılıp cibergen imiş, mektep açıp, bala okutat imiş deşti.

Volost/volus

Rus. *İsim (1)*, 1. Bölge, il, vilayet (Sovyet döneminde).

Canımdan artık bir volus volost uezddin bir bölüğü bolup eseptelgen eskiçe administrativdikterritoriyalık bölünüş, azırkıça rayon. Al ar bir aydın ayagında voluska baram dep cöo ketip ekiüç kün col cürüp kelçü.

Sonuç

Cengiz Aytmatov'un 'Birinci Mugalim' adlı eserindeki millî özlüğüleri tespit ettiğimiz çalışma, Aytmatov'un yazarlık özelliklerini ve eserlerinin kültürelbilimsel bir haritasını çıkarmak bakımından bir başlangıç olacaktır kanaatindeyiz.

Eserdeki millî özlüğülerin, daha çok gelenek, halk inanışları ve eşyalara ilişkin olduğu, Sovyetizmler'in ise, daha çok, Sovyet yönetim sistemine ilişkin terimler olduğu görülmüştür. Administrativdik (idarî işler), keñeş ökmöt (Sovyet hükümeti), kolhoz (kooperatif yönetimi), kolhozçu (kooperatif başkanı), komsomol (gençlik teşkilatı), murap (su dağıtım sorumlusu), partiya (Komünist parti), prezidium (yürütme üyelerine verilen ad), rayon (ilçe), volost/volus (bölge, il, vilayet). Ayrıca, diğer alanlarla ilgili Sovyetizm ifadeleri de görülmektedir: akademiya (akademi), akademik (akademisyen), aktar (Çarlık taraftarları), aktiv (aktif), brigad (işçi takımı), soldat (asker), kızıl (Sovyet'in simgesi olan renk), pioner (Sovyet'in orta okul öğrencisi) vb. Bu durum, devrin rejiminin, devrin eserlerine etkisi olarak, Kaplan'ın sözünü ettiği (bk. Kaplan 1998) 'devrin ruhu'nun 'yazarın ruhu'na ve oradan 'eser'e yansması bağlamında önemlidir diye düşünürüz (Akın 2020: 173).

İncelenen eser hacimce küçük olmasına rağmen, eserdeki özlüğü çeşitliliği, Aytmatov'un kültürel kavram alanının genişliğini anlamak bakımından bir ipucu vermektedir. Aytmatov'un eserde geleneksel Kırgız yaşamına ilişkin eşya adları, halk

inancılarına ilişkin tabirler ve Kırgızların kullandığı eskicil sözcükleri kullanması, yazarlık üslubunda Kırgız kültürüne ilişkin millî özlöğuları öncelediği anlamına gelmektedir.

Aytmatov'un 'Birinci Mugalim' adlı eserinde kullandığı özlöğular arasında daha çok "Sovyetizm" unsurlarına rastlanmıştır. Daha sonra ise, "tarihî sözcükler" yer almaktadır. Halk inanışlarıyla ilgili özlöğuların sadece, "babedin" (Bahaddin Nakşibendî) ve "Bakşı" (Şaman) sözcükleri olduğu tespit edilmiştir ve bu sözcüklerin Kırgızların İslâm öncesi ve sonrası inanışlarına ilişkin sözcükler olması, Kırgızların İslâm öncesi ve sonrası hayatlarının izlerini eserlerine yansıtması bakımından önemlidir diye düşünebiliriz. Ayrıca, Kırgızların bugünkü yaşamlarında dahi İslâm öncesi yaşayışlarının, İslâm ile içiçe sürdürüldüğü sonucunu da çıkarabiliriz.

Eserde tespit edilen özlöğular arasında, çalışmada yararlandığımız çevrimiçi Kırgızca Sözlük'te yer almayan "belçe" sözcüğü (Tahıl saklamak için yeri kazarak yapılan çukur bağlamında) ve ayrıca, Kırgızların gündelik yaşamına ait eski sözler (köönörgön sözdör) arasında yer alan "Sokbilek" sözcüğünün (Han ve Vezir oyununda yumruk atarak verilen ceza) kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu durum, Aytmatov'un eserlerinde arkaik kültür unsurlarının yer aldığını ortaya koymaktadır kanaatindeyiz. Ayrıca buradan yola çıkarak, Aytmatov'un eserlerinin sözlükleri azırlanıp, mevcut Kırgız sözlüklerine katkılar sağlanabileceği sonucunu çıkarabiliriz.

Birinci Mugalim adlı eserde, alıntı sözcükler de dikkati çekmektedir. Başta Rusça sözcükler olmak üzere, Çince'den "çokoy", Arapçadan "moldo" vb., Farsçadan "murap" vb. ve Batı dillerinden alıntı olan ve Sovyet yoluna Kırgızcaya giren "prezidium", "apendi", "akademiya", "akademik" gibi sözcükler tespit edilmiştir. Bu durum Aytmatov'un kullandığı dilin zenginliğinin göstergelerinden biri olarak düşünülebilir.

"babedin", "bakşı" ve "moldo" gibi hem İslâm öncesi hem de İslâm dönemi dînî terimlerin kullanılması, Aytmatov tarafından Kırgızların İslâm öncesi ve sonrası dînî yaşantılarının bir bütün olarak dikkatlere sunulduğunu göstermektedir diye düşünebiliriz.

Eserde yer alan "aktar" sözcüğü, "Sovyetlere karşı olup, Çarlık rejimini savunan kişileri" ifade etmektedir. Bu sözcük, Komünist Parti'nin kendi ideolojisini yerleştirme çabasını ifade etmektedir. Bu çabanın, eserin başkahramanı olan Düşön tarafından yapılmasının anlamı Sovyet rejiminin, idealize edilmiş bir kahraman aracılığıyla propagandasının yapılması olarak düşünülebilir.

Eserde yer alan Sovyetizm'lerin, Sovyet rejiminin temel terimlerinden (kolhoz, kızıl, kolhozcu, aktiv, pioner, partiya, komsomol, prezidium, akademi, akademiya, administirativdik vb.) oluşturulmuş olması, rejimin kendini benimsetme çabası ve bu husuta ulaştığı aşamayı göstermesi bakımından önemlidir diye düşünebiliriz.

Çalışma göstermiştir ki, Kırgız edebiyatının eserleri ele alınarak özlöğusal unsurlar bakımından incelenmesi, eserlere ve yazarlara ait özlöğü sözlükleri hazırlanması, buradan hareketle yapılacak çok sayıda çalışmaya (bağlamsal, özlöğusal, üslupsal) malzeme olmak bakımından da son derece önemli görünmektedir.

Kısaltmalar

Ar.: Arapça

Çin.: Çince
Far.: Farsça
İng.: İngilizce
Krg.: Kırgızca
Lat.: Latince
OKS: Online Kırgızca Sözlük
Rus.: Rusça
Sov.: Sovyetizm
Tr.: Türkçe.

Kaynaklar

- Abramzon S. M. (1971). *Киргизы и Их Этногенетические и Историко-Культурные Связи* / *Kırgızlar ve Onların Etnik, Genetik, Tarihi ve Kültürel Bağlantıları*. Bişkek: Kırgızistan Basım Evi.
- Akın C. (2020). Cengiz Aytmatov'un Eserlerine Bağlamsal Bir Bakış: Birinci Mugalim Örneği. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. 50, 169-177
- Aytmatov C. (2008). *Birinci Mugalim, Çıgarmalarının Segiz Tomduk Cıynagı*. (Red, Akmataliyev, A. A.). Bişkek: Biyiktik Yayınları.
- Boz, Erdoğan (2015). Dede Korkut Kitabı'nda Türk Özgüleri. III. *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi-Dede Korkut ve Türk Dünyası*. 19-23 Ekim: 291-299.
- Boz, Erdoğan (2016). Kültürdilbilimsel Sözlük ve Türkçe Kültürdilbilimsel Sözlükler, Kültürel Çökseslilik. *Dünyada Türk Dili, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu*, Basılmış bildiri kitabı, Bükreş, Romanya.
- <http://sozduk.manas.edu.kg/index.php> (2020)
- Kaplan, Mehmet (1998). *Şiir Tahlilleri 1* (on beşinci baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kasapoğlu-Çengel, Hülya (2017). *Kırgız Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kırgızca-Türkçe Sözlük (2017). (Haz. Ekrem Arıkoğlu, Cıldız Alimova, Rahat Askarova, Bilge Kağan Selçuk), C. I-II, Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- Kozan O. (Ed.). (2014). *Kültürdilbilim Temel Kavramlar ve Sorunlar*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Moyisenko L.V. (2014). Kültürdilbilimde Özgülerin Sınıflandırılma Sorunları. (Çev. E. Uğurlutan) *Kültürdilbilim Temel Kavramlar ve Sorunlar*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Taymas A. (1948). *Kırgız Türkçesi Sözlüğü*. I. Cilt A-J, Ankara 1945, II. Cilt K-Z. İstanbul: Basım Ankara: TDK Yayınları.
- Vhalov, S. Florin, S. (1980). *Neperevodimoye v Perevode (The Untranslatable in Translation)*. Moskova: Uluslararası İlişkiler Yayınları.